

Мырзатаева Б.П.¹

¹Тұран университеті, Қазақстан, Алматы қ.

БАЛАЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫ МӘСЕЛЕСІ: ДИАГНОСТИКАЛЫҚ АСПЕКТ

Аңдатпа

Мақалада бірқатар шетелдік және ресейлік ғалымдардың тұлғаның этномәдени бағытталуына әсер ететін факторлар, этномәдени бағдар мен ұстанымдардың негізгі типтері туралы тұжырымдамаларына талдау жасалады. Баланың этномәдени бағыттылығы біртіндеп этностық дәстүрлерді игеруі арқылы пайда болатын этностық сезімдердің, өз халқын сезуінің, нақты географиялық орынға бауыр басу сезімінің нәтижесінде қалыптасатыны баяндалады.

Автор 6-7 жастағы балалардың өз этностық мәдениетіне оң баға беріп, оған бағытталуы үшін өз этностық тобының мәдени нормалары мен мінез-құлық ережелерін, құндылық бағдарларын, рухани және материалдық салт-дәстүрлерін өзінің «Менімен» байланыста түйсініп, ұғынуы және қабылдауы қажет деген тұжырымын ұсынады.

Сонымен қатар, эксперименттік зерттеуінің барысында аталған жастағы қазақ балаларының этномәдени бағыттылығының деңгейлерін диагностикалау үшін жаңадан әзірлеген түпнұсқалық авторлық әдістемелерінің теориялық негіздемелерімен және сипаттамаларымен таныстырады.

Түйінді сөздер: этностық қауымдастық, этностық сәйкестену, этномәдени бағдар мен ұстаным, этномәдени бағыттылық, салттар мен дәстүрлер этностық сезімдер, өз халқын сезу, бауыр басу сезімі, 6-7 жас аралығындағы балалар, диагностикалау, авторлық психодиагностикалық әдістемелер.

Б.П. Мырзатаева¹

¹ Университет “Туран”

г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМА ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ДЕТЕЙ: ДИАГНОСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье анализируются концепции ряда зарубежных и российских ученых о факторах, влияющих на формирование этнической культуры личности, основных типов этнокультурных ориентаций и установок. Отмечается, что этнокультурная направленность ребенка формируется в результате этнических чувств, через внутренние переживания, чувства сопричастности к конкретному географическому положению, постепенно проявляющиеся в ходе овладения этническими традициями.

Автор предлагает определенный вывод: для того, чтобы дети 6-7 лет дали положительную оценку своей этнической культуре и были ориентированы на нее, необходимо осознавать, понимать и принимать культурные нормы и правила поведения, ценностные ориентации, духовные и материальные традиции своей этнической группы со своим «Я» статусом.

Помимо этого, автор знакомит с теоретическими обоснованиями и описаниями оригинальных авторских методик, разработанных в ходе экспериментального

исследования для диагностики уровней этнокультурной направленности казахских детей данного возраста.

Ключевые слова: этническая общность, этническая идентичность, этнокультурная ориентация и позиция, этнокультурная направленность, обычаи и традиции, этнические чувства, чувство братства, дети 6-7 лет, диагностика, авторские психодиагностические методики.

B.P. Myrzatayeva¹

¹"Turan" University Almaty, Kazakhstan

THE PROBLEM OF THE ETHNOCULTURAL ORIENTATION OF CHILDREN: A DIAGNOSTIC ASPECT

Annotation

The article analyzes the concepts of a number of foreign and Russian scientists about the factors influencing the formation of an individual's ethnic culture, the main types of ethnocultural orientations and attitudes. It is noted that the ethno-cultural orientation of the child is formed as a result of ethnic feelings, through inner experiences, feelings of belonging to a specific geographical location, gradually manifesting itself in the course of mastering ethnic traditions.

The author suggests a certain conclusion: in order for children of 6-7 years old to give a positive assessment of their ethnic culture and be oriented towards it, it is necessary to be aware, understand and accept the cultural norms and rules of behavior, value orientations, spiritual and material traditions of their ethnic group with their own "I" status.

In addition, the author introduces the theoretical justifications and descriptions of the original author's methods developed in the course of an experimental study to diagnose the levels of ethno-cultural orientation of Kazakh children of this age.

Key words: *ethnic community, ethnic identity, ethnocultural orientation and position, ethnocultural orientation, customs and traditions, ethnic feelings, sense of brotherhood, children aged 6-7, diagnostics, author's psychodiagnostic methods.*

Kіріспе

Қазіргі таңда адам тез өзгеретін шындықпен жиі бетпе-бет келетіндіктен, өзінің кім екенін және қандай құндылықтарды басшылыққа алу керектігін анықтауы өте маңызды. Осы орайда оған дүниенің тұтастығын нақтырақ анықтауға және өзінің «Менінің» тұтастығын құруға көмектесетін этностық қауымдастық болып табылады.

Топқа қатыстылықтың маңыздылығын алғашқылардың бірі болып айтқан К. Левин. Ол «адам сәттілікке жету үшін, топпен сәйкестену сезімін қалыптастыруға қажетсінеді» деген. К. Левиннің пікірінше, топ индивидке ыңғайлы өмір сүрудің белгілі бір деңгейін қамтамасыз ететін әлеуметтік тұғыры. Көптеген адамдар үшін мүше болатын осындай маңызды топтардың бірі этностық топтар болып есептеледі [1]. Ал бұл адамның этномәдени сәйкестенуінің нәтижесінде іске асатын этномәдени бағыттылығын жан-жақты қарастыруды өзекті етеді.

Зерттеу әдіснамасы

Г.У. Солдатованың, Т.Г. Стефаненконың пікірлерінше, этностық сәйкестену – бұл этностық қауымдастықпен өзінің ұқсастығын ұғыну ғана емес, оны бағалау, оған мүше болудағы мәнділік, бөлісетін этностық сезімдер [2, 3]. Сонымен бірге Г.У. Солдатова этностық сәйкестенуге байланысты ерекше маңызды мәселені, Г. Тешфел мен оның әріптестері жасаған әлеуметтік-психологиялық тұжырымдамасындағы төмендегі теориялық ережелерді атап көрсетеді:

1. Жеке адам өзін қандай да бір топтың мүшесі ретінде сезіне отырып, оны оң бағалауға тырысады, осылай топтың мәртебесін және өзінің өзіндік бағасын көтереді. Топтар арасында тарихи жауласу немесе тіпті жәй салқын қатынас, мүдделерінде шын мәніндегі жанжал болмаса да өзінің тобына қарай позитивті бейімделу – бұл табиғи әлеуметтік-психологиялық механизм.

2. Сәйкестенудің сапасы мен мәні әлеуметтік категоризациялаудың логикалық операцияларымен және өз тобын былайғы топтармен мәнді көрсеткіштердің қатары бойынша салыстыру арқылы анықталады. Топтық айырмашылық ерекше байқалған кезде, адам жеке тұлға тұрғысынан емес, өз тобының мүшесі тұрғысынан жауап бере бастайды.

3. Когнитивті компонент эмоциялықпен ажырамас байланыста. Топқа мүше болудағы эмоциялық мәнділік – идентификация процесінің маңызды жағы. Сәйкестенудің эмоциялық компоненті өзінің топқа қатыстылығының түрлі сезімдік (сүйіспеншілік, жек көру, ренжу, т.б.) формадағы қобалжуынан тұрады [2, 658 б.].

Ал ағылшын ғалымы М. Баррет этномәдени сәйкестенудің аффективті компонентінің бірнеше құраушы бөліктерінің бірі ретінде ұлттық территорияға эмоциялық бауыр басушылықты атаған [4].

Р.А. Тагирова Э.Ф. Звездкинаның, Ю.В. Бромлей мен В.И. Козловтың ұлттық өзіндік сананың маңызы және ішкі анықтаушы туралы пікірлерін талдай келіп, *салттар* мен *дәстүрлерді ұлттық өзіндік сананың ең тұрақты құбылысы* ретінде белгілейді. Олар ұзақ эволюция процесінде өндіріліп, ұрпақтан-ұрпаққа беріледі және адамдардың санасында берік орныға отырып, рухани қажеттіліктеріне және олардың бірігуі мен ұйымдасуының қуатты құралына айнала айналады. Әлеуметтік құбылыс ретінде олар тұлғаның өмірлік ұстанымдары мен сенімдеріне де қатысады. Осылай тұлғаның мотивациялық белсендігіне ықпал етеді [5].

Г.В. Старовойтова [6], этносаралық өзара ықпалдасудағы және мәдени тұтынулардағы тұлғаның нақты ұстанымдарын болжауға мүмкіндік беретін, этномәдени бағдар мен ұстанымдардың үш негізгі типін бөледі:

1) ұлттық ұстаным тұлғаның және адамдар тобының (ұлттық қауымдастық өкілдерінің) өздерінің ұлттық дәстүрлеріне сәйкес айрықша сезімдерінің, интеллектуалдық-танымдық және ерік белсенділігінің, өзара әрекеттесуінің, қарым-қатынас динамикасы мен сипатының және т.б. көрінуіне іштей дайындығының нақты жағдайы ретінде түсінілуі керек.

2) әлеуметтік ұстанымның негізін ұлттық таптаурындардан іздеу керек. Өйткені ұлттық таптаурындардың қалыптасуы – бұл әлеуметтік шындыққа жауап беру реакциясы, ал шындықтың қандай да бір оқиғасына әрбір реакция ол өзіне қандай қатынасты (маңызды немесе маңызсыз, қызықты, тартымды немесе жеккөрінішті) тудыруымен байланысты пайда болады.

3) ұлттық ұстаным іс-әрекет процесінде қалыптасады. Ол этностық қауымдастық өкілдерінің психикалық тұрпатының «жадына» бекітілген және одан автоматты түрде шығады.

Ғалымдардың жоғарыда айтылған пікірлері мен тұжырымдамаларынан қорытатынымыз, кез келген этномәдениет жүйесінде өз өкілдеріне басқа мәдениеттерге құрметпен қарай отырып, өзінің мәдени құндылықтарын артық көру сезімін және соларға бағыттылуды қалыптастыру механизмі бар. Мұны табиғи қажетті заңдылық деуге болады. Себебі бұл тұлғаның тұтастығы мен өзін-өзі дамытуының шарты ретінде қарастырылатын этностық бірегейлікті қорғау функциясы.

В.С. Мухина әртүрлі этнос өкілдерінің мектепке дейінгі жастағы балаларының өзіндік санасын зерттей келіп, «этностық өзіндік сананың белгілері тұлғаның өзіндік санасының әрбір бөлімін нақты мазмұнмен толықтыратынын, белгілі бір этносқа қатыстылықты сезініп, түсіну өзіндік сананың қалыптасуында ерекше рөл атқаратынын» тұжырымдайды. Ол «этностық өзіндік сананың қалыптасуының негізі – этностық дәстүрлер – тарихи қалыптасқан ойлаудың, сезімдері мен әрекеттерінің бейнесі» деп

белгілейді. Біртіндеп дәстүрлердің игерілуі арқылы қалана отырып, этностық өзіндік сана адамдарда этностық сезімдердің, өз халқын сезуінің, нақты географиялық орынға бауыр басу сезімінің, ұлттық мінездің даралануының дамуын шамалайды [7].

Жоғарыда баяндалған ғалымдардың тұжырымдамаларын зерделей келіп, біз 6-7 жастағы балалардың өз этностық мәдениетіне оң баға беріп, оған бағытталуы үшін өз этностық тобының мәдени нормалары мен мінез-құлық ережелерін, құндылық бағдарларын, рухани және материалдық салт-дәстүрлерін өзінің «Менімен» байланыста түйсініп, ұғынуы және қабылдауы қажет деп есептейміз.

Енді әрі қарай біз «Этностық өзіндік сананы қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері (6-7 жастағы балалардың оқу іс-әрекетінің үлгісінде)» [8] тақырбындағы диссертациялық жұмысымыздың барысында 2000-2003 жылдары балалардың этномәдени бағыттылығын эксперименттік зерттеу үшін өзіміз әзірлеген түпнұсқалық авторлық психодиагностикалық әдістемелерімізбен таныстырамыз. Бұл әдістемелер Алматы және Шымкент қалаларының бірқатар мектепке дейінгі мекемелері мен Оңтүстік Қазақстан облысының (қазіргі Түркістан облысы) ауылдық мектептерінде 342 балаға жүргізіліп, эксперименттік сынақтан өткізілді, жарамдылығы дәлелденді.

Зерттеу әдістері мен нәтижелері

1. Түрлі халықтардың ұлттық заттарының ішінен өз ұлтының заттарының бірін таңдауына арналған «***Сыйлық***» деп атаған әдістемеміз балалардың өз халқының мәдени мұрасына ішкі рухани қажеттілігін, оларға сүйіспеншілігін анықтауға мүмкіндік береді. Оны ғылыми әдебиеттердегі төмендегі тұжырымдамаларға негіздеп құрастырдық.

Өзін-өзі этностық сәйкестендіруді саналы ұғыну үшін, тұлғаның екі негізгі қажеттілігі маңызды:

1) қауымдастыққа, топқа қатыстылыққа;

2) өз «*Менінің*» өзіндік болмысы мен бірегейлігіне, өзіне сенімділікке, өзгелерге тәуелсіздікке.

Тұлғаға осы бір-бірімен қарама-қайшылықтағы екі қажеттілікті де қанағаттандыру үшін, оларды өзара келістіру керек. Келістіру процесі адамның бір жағынан, қауымға қатыстылыққа өзінің қажеттілігін қанағаттандыра отырып, онымен өзін сәйкестендіріп, «*біз*» сезімін қалыптастыруынан көрінеді. Екінші жағынан, өзіндік ерекшелікке қажеттілікті қанағаттандыра отырып, өзінің қауымдастығын бөліп, өзге қауымдастықтармен салыстыруда оның ерекшелігін анықтауы мен «*олар*» сезімін қалыптастыруынан көрінеді (Л.Г. Почебут, 1995). Бір жағынан, субъектінің қажеттілігіне жауап беретін заттар оның алдында өзінің объективті сигналдық белгілерімен көрінеді. Екінші жағынан – қарапайым оқиғаларда – интероцептикалық тітіркендіргіштер ықпалының нәтижесінде қажетсіну күйінің өздерін де субъекті сигналдандырады, сезімдік бейнелейді. Психологиялық деңгейдегі маңызды өзгеріс, қажеттіліктердің оған жауап беретін заттармен шапшаң байланысуынан тұрады. Қажеттіліктер ішкі күш ретінде тек іс-әрекетте жүзеге аса алуы мүмкін. Мұнда бастысы, заттарды қолдану процесі арқылы қажеттіліктердің тасымалдану фактісін бөлуде. Ал қолдану заттарға қажеттілікпен, оны қабылдаумен немесе оны ойша елестетумен жанамаланады. Мұндай өзінің бейнеленген формасында зат идеалды, іштей итермелейтін түрткі ретінде көрінеді (А.Н. Леонтьев, 1975).

Адамның қоршаған дүниеге қатынасы таңдамалы және ол адамның қажеттілігіне байланысты болып келеді. Бір жағынан, таңдамалылық қажеттіліктің болуының сыртқы көрінісі. Екінші жағынан, әртүрлі қажеттіліктердің адам өміріндегі маңызының бірдей болмауы – онда таңдамалылықтың пайда болуының себебі болып табылады. Таңдамалылықтың пайда болуы белгілі бір жағдайда алдыңғы қатарға өзекті қажеттіліктің шығуының куәсі болады (М. Лисина, Х. Шерьязданова, 1989).

Осыған орай, бұл әдістеде **ынталандырушы материал** ретінде, *кружка* (эстон өрнегі салынған), *алжапқыш* (орыс халқының тоқыма өрнегі салынған), қазақ халқының

ұлттық ыдыстарынан – *кесе, тостаған*, үй мүлкінен – *аяққап*, бас киімінен – *орамал* (басқа салатын) үлгілері көрнекі түрде қағаздан дайындалады. Осындай заттар мен бұйымдарды қағаздан қиып, жапсыруға қажетті құралдар мен жабдықтар (түрлі-түсті қағаздар, қайшылар, желімдер) әр балаға жеке-жеке дайындалады.

Әдістеменің мақсаты: балалардың өз халқының материалдық мәдени мұрасына эмоциялық қатынасын, оған ішкі қажеттілігі мен жағымды қабылдауының негізінде этномәдени бағыттылығының деңгейін анықтау.

Әдістемені жүргізу. Бұл әдістеме бір жас деңгейіндегі (6-7 жас) балалармен тұтас топпен жүргізіледі. Балаларға осы заттар мен бұйымдардың ішінен әжелеріне (апаларына) сыйлайтын бір затты немесе бұйымды таңдап алып, дайындау ұсынылады.

Ескерту: балаларда бұл іс-әрекеттерді орындауға дағдылары қалыптасқан болуы шарт.

Қосымша әдіс. Балалардың таңдап, дайындаған алған заты (бұйымы) туралы әңгімелеседі.

- Сен әжеңе (апаңа) не үшін..... сыйлағың келеді?

- саған несімен ұнайды?

Мәліметтерді өңдеу.

Тапсырманы орындаудан алынған мәліметтерді өңдеуде балалардың этномәдени бағыттылығының 5 деңгейі анықталады:

Өте жоғары. Өз ұлтының заттарының бірін таңдайды, таңдауының себебін ұлттық белгісімен байланыстырады.

Жоғары. Өз ұлтының заттарының бірін сана астылық деңгейде таңдайды, таңдау себебін олардың ұнайтындығымен немесе ою-өрнектерінің тартымдылығымен түсіндіреді.

Орташа. Өз ұлтының бір затын таңдайды, неге бұл затты таңдағанын айта алады; таңдауының ішкі түрткісі заттың қажеттілігі мен қызметіне және өмір тәжірибесіне байланысты болады.

Төмен. Өзге ұлттың заттарының бірін таңдайды, таңдау себебін оның қызметімен, оюының тартымдылығымен түсіндіреді.

Өте төмен. Өз ұлтының немесе өзге ұлт заттарының бірін кездейсоқ таңдайды, неге бұл затты таңдағанын мүлдем айта алмайды.

2. «Қай көрініс ұнайды?» деп атаған әдістемеміз бірқатар ғалымдардың (Ж. Пиаже, Г. Чепели, И.А. Снежкова және т.б.) «этностық қатыстылықты ұғыну 1) анық сыртқы белгілерімен (ата-аналарының ұлты, туған жері); 2) коммуникациямен (ана тілі, бірін-бірі түсінуі); 3) өзінің елі туралы білімімен (территориясының көлемі, табиғи жағдайлары туралы, тұрғындарының әл-ауқаты және т.б.) байланысты когнитивті элементтер арқылы пайда болады» деген тұжырымдарына сүйеніп жасалды.

Сондай-ақ, ландшафт және климат, топырақтың ерекшелігі мен территорияның көлемі, жұлдызды аспанның суреті және пайдалы қазба байлықтары, флора және фауна т.б. халықтың табиғи тіршілік ортасының қайталанбас өзіндік ерекшелігін құратын көптеген элементтері этностың табиғатпен өзара ықпалдасу ерекшелігіне әсер етеді. Ал бұл өзара ықпалдасу, ғалымдар А.О. Боронаев мен В.Н. Павленконың айтуынша, өз кезегінде ассоциациялардың, танымдық процестердің, коммуникацияның, мінез-құлық таптаурындарының, қоғамдық сананың және өзіндік сананың т.б. түрлі формаларының экологиялық жанамалануында бейнесін табады.

Бұл әдістемеді **ынталандырушы материал** ретінде екі сурет дайындалады.

Біреуінде: тундра табиғаты мен онда өмір сүретін адамдардың тұрмыс тіршілігі (ярангалар, бұғылар, бұғыға жегілген шанада отырған балалар, ұлттық киімдегі бала мен ит т.б.).

Екіншісінде: қазақтың көк жасыл жайлауы, тау етегіндегі киіз үй мен адамдардың тұрмыс-тіршілігі, төрт түлік мал, атқа мініп жарысып, ойнап жүрген балалар.

Әдістеменің мақсаты: туған жерге бауыр басушылығы мен сүйіспеншілік сезімінің негізіндегі этномәдени бағыттылығы деңгейін анықтау.

Әдістемені жүргізу. Әдістеме 6-7 жас аралығындағы балалармен жеке-жеке жүргізіледі. Балаға екі суретті көрсетіп, мұқият қарап шығып, бір суретті әңгімелеп беру ұсынылады.

Психологтың жетелеуші сұрақтары:

- Сен неге бұл суретті таңдап алдың?
- Бұл сурет саған несімен ұнады?
- Бұл суретте не бейнеленген?

Мәліметтерді өңдеу. Балалардың суретті таңдау себебін түсіндірулері мен әңгімелеу деңгейін төмендегі кескін бойынша талдайды.

1. Суретті таңдау себебін туған жерге, елге деген сүйіспеншілік сезімімен байланыстырады.

2. Табиғат көрінісін толық қабылдап, бейнелеп айтып береді.

3. Тұрмыс-тіршілік пен адамдардың іс-әрекеттерін жағымды эмоциялық сезімімен байланыстыра отырып, толық әңгімелеп береді.

Балалардың әңгімелеу үшін суретті таңдау мотивіне байланысты мәліметтерді өңдеуде этномәдени бағыттылығының 5 деңгейі анықталады:

Өте жоғары. Жайлау көрінісін таңдайды, таңдауының себебін өз елінің табиғатына, тұрмыс-тіршілігіне деген сүйіспеншілік сезімімен саналы байланыстырады.

Жоғары. Жайлау көрінісін таңдайды, таңдау себебін ондағы жекелеген заттар мен құбылыстардың ұнайтындығымен, ондағы адамдардың іс-қимылының тартымдылығымен байланыстырады, психологтың көмегіне сүйенеді, өз елінің табиғатына, тұрмыс-тіршілігіне деген сүйіспеншілік сезімі байқалады.

Орташа. Жайлау көрінісін таңдап алғанымен, таңдауының себебін анық айтып бере алмай, табиғат көрінісімен байланыстырады, өз елінің табиғатына деген сүйіспеншілік сезімі аздап байқалады.

Төмен. Жайлау көрінісін таңдап алғанымен, таңдау себебін ондағы жыл мезгілімен байланыстырады, өз елінің табиғатына, ұлттық заттар мен құбылыстарға деген сүйіспеншілік сезімі байқалмайды, селқос әңгімелейді.

Өте төмен. Тундра көрінісін таңдап алып, әңгімелеуге тырысады. Таңдау себебін ондағы жыл мезгілімен, жекелеген заттар мен құбылыстардың ұнайтындығымен, іс-қимылдың тартымдылығымен байланыстырады.

Қорытынды

Балалар тек өзінің ғана емес, басқа ұлттардың тарихы мен мәдениетіне де қызығушылық танытады. Бөтен этностық мәдениетпен салыстыра отырып, оларда түрлі этностық қауымдастықтардың этномәдени және этнопсихологиялық ерекшеліктері туралы ойлар мен бағалаулар жүйесі қалыптаса бастайды. Сонымен қатар, балалар тек этностық білімдерді меңгеріп, оларды бағалап қана қоймайды, оған белгілі бір дәрежеде өзінің қатынасын қалыптастырады. Бұл қатынас өз ұлтының материалдық және рухани салт-дәстүрлеріне деген қандай да бір сезімнің пайда болуынан көрінеді.

Балалардың этностық материалдық мәдениетке, туған жерінің табиғаты мен ондағы тұрмыс-тіршіліктің ерекшелігіне қатынасы арқылы этномәдени бағытталуын анықтауда диагностикалық құрал ретінде проективті *әдістемелер қатарына жататын* суретті әдістемелерді пайдалану тиімді болып табылады. Оларда адам өзінің ұғынылмаған қасиеттерін ынталындырушы материалға телиді. Алынған нәтижеде тұлғаның жасырын көңіл-күйі, жағдайы, сезімдері, түсініктері мен қатынастары, ұмтылыстары, қобалжулары т.б. көрінеді. Сондықтан проективті қағидаға негіздеп әзірлеген біздің түпнұсқалық авторлық әдістемелеріміз 6-7 жастағы қазақ балаларының өз халқының мәдени мұрасын қабылдау ерекшелігі мен оған қатынасын, туған жеріне және оның табиғатына сүйіспеншілік сезімін айқындауда мүмкіндігі зор екені ешқандай күмән туғызбайды деп есептейміз. Сондай-ақ, бұл әдістемелерді кез келген этностық топқа қатысты балалардың этномәдени бағыттылығын диагностикалау үшін бейімдеуге болады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. *Stolin V.V. Samosoznania lişnosti. – M.: İzd-vo Mosk. un-ta, 1983. - 284 s.*
2. *Soldatova G.U. Etniřeskaia identiřnost//Psihologia samosoznania Hrestomatia. – Samara: İzd. Dom «Bahrah», 2000. - 672 s.*
3. *Stefanenko T.G. Etnopsihologia. Uřebnik dlä vuzov / T.G.Stefanenko. – 3-e izd., ispr. i dop. – M.: Aspekt Pres, 2003. – 368 s.*
4. *Akosta A. Etnokulturnaia identiřnos rebenka: sosialno-psihologiřeskaia karakteristika// Psihologia: aspekty teorii i praktiki. - № 10 (032), 2011. - S. 337-341. \ <https://cyberleninka.ru/article/n/etnokulturnaya-identichnost-rebenka-sotsialno-psihologicheskaya-karakteristika/viewer>*
5. *Tagirova R.A. Vlianie razliřnyh sosiälno-etniřeskih situasii na osobnosti nasionälno samosoznania řeřenskih řkolnikov: dis. kand. psihol. n.: 19.00.07. – M., 1997. - 187 s.*
6. *Starovoitova G.V. Nekotorye metodologiřeskie voprosy opredelenia predmetnoi oblasti etnopsihologii/G.V. Starovoitova // Sosialnaia psihologia i obřřestvennaia praktika/otv.red. E.V. řorohova, V.P. Levkoviř. – M., 1985. – S.130-137.*
7. *Muhina V.S. Sovremenoe samosoznanie narodnostei Severa// Psihol. jurnal. - 1988. - № 4. - S. 44-52.*
8. *Myrzataeva B.P. Bilim beru jüiesinde etnostyř özındik sanany qalyptastyru: teoria-praktika. Monografia. – Almaty: «Türan» - universiteti, 2017. - 160 bet.*